

- Мільчев В.І. та інші. – Запоріжжя, 1999.
2. Бацак Н.І. Греки Північного Приазов'я: культурно-просвітницький розвиток (кінець XVIII – початок XX ст.): Дис...канд.іст.наук: 07.00.01 / НАН України, Інститут історії України. – Київ, 1999.
  3. Гедьо А. До питання про церковний устрій мариупольських греків (80 рр. XVIII – XIX ст.) // Грецьке православ'я в Україні. Збірник наукових статей та матеріалів. – К., 2001..
  4. Краткие сведения о Екатеринославской епархии вообще и епископах ее. – Екатеринослав, 1875.
  5. Історія релігії в Україні: У 10-ти т. – Т.3 Православ'я в Україні / За ред. А.Колодного, В.Климова. – К., 1999. – 334 с.
  6. Никольский Н.М. История русской Церкви / Предисл. А.А. Круглова. – Минск, 1990.
  7. Греков В. Начало единоверия в русской церкви, положенное Преев. Никифором Феотоки в слободе Знаменке, бывшего Екатеринославскаго наместничества // Екатеринославския епархияльня ведомости. Отдел неофициальный. – 1895. – № 6.
  8. Платон. Правила учреждения единоверия 1800 г. // <http://www.krokov.org/>- Систем. требования: Pentium-266, 32 Mb RAM, Windows 98/Me/Xp/Vista, Internet.
  9. Русское православие: веки истории / Научн. редактор А.И. Клибанов – М., 1989. – 719 с.
  10. Лиман І.І. Російська православна Церква на півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX ст. – Запоріжжя, 2004.
  11. Народи Північного Приазов'я/ М-во освіти України, Запорізький обласний інститут удосконалення учителів, Мелітопольський державний педагогічний інститут; Б.М.Кочерга, Л.В.Афанасьєва, В.М.Александров та ін. – Запоріжжя, 1997. .
  12. Захарченко Т.К. Соціокультурний розвиток німецьких та менонітських колоній Північного Приазов'я (XIX – початок XX ст.): Дис...канд.іст.наук: 07.00.02 / Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2005.
  13. Коваленко Л. Облако свидетелей христовых для народов России в XIX – XX вв. – Сакраменто, 1996.

В.І. Маслак

ДИЯЛЬНІСТЬ ПОЛТАВСЬКИХ ПАРАФІЯЛЬНИХ УЧИЛИЩ НА СТОРІНКАХ "КИЇВСЬКОЇ СТАРОВИНИ"

В сучасних умовах реформування галузі освіти, інтегрування України до Болонської системи виникає нагальна потреба в комплексних дослідженнях педагогічних та освітнянських досягнень минулого з метою збереження безцінної спадщини. Система освіти є однією із найважливіших складових духовного життя народу, лакмусовим папером, що відображає рівень розвитку суспільства та держави, калькою історичних особливостей того чи іншого періоду, урядових програм, еволюції громадської етики та моралі. Досконале вивчення життя та творчої діяльності педагогів минулого, історії освітніх закладів, починаючи від шкіл княжої доби і до сучасних університетських центрів, навчальних методик, покликане вберегти від непродуманих кроків та помилок.

Парафіяльні* училища, що існували поряд з повітовими та губернськими, гімназіями та університетами [1, 921], створювались Міністерством народної освіти Росії для сільського населення, що чисельно домінувало в аграрній країні.

Історію цих навчальних закладів дотично описали О. Лазаревський [2], О. Левицький [3], Д. Багалій [4] та ін. Найбільш ґрунтовні розвідки належать І. Павловському [5; 6], який досить ретельно опрацював архіви Полтавського губернського правління [7] та підготував їх опис [8]. Більше ніж вікова віддаленість від студій І. Павловського вимагає переоцінки його наукових розвідок, що містять надзвичайно цікавий матеріал з історії освіти, архівної справи, краєзнавства.

Автор статті ставить за мету розкрити діяльність парафіяльних училищ на Полтавщині в XIX ст. Об'єкт вивчення – освітняська політика царату, предметом є полтавські парафіяльні училища.

Парафіяльні школи виникли ще у XVIII столітті під впливом діяльності братських та Київської академії [6, 5], а також не можна заперечувати певну спадковість від єзуїтських колегіумів [10, 158]. "Во всех городах, мастечках и селах, где были приходы, были и школы" [2, 89], на 7 полків припадало 866 навчальних закладів [6, 5]. Політика царського уряду негативно позначилась на розвитку шкільництва в Україні: так в 1768 р. 1 школа припадала на 746 осіб, а вже в 1875 р. – на 6 750 [1, 921].

На початку XIX століття, за статистичними даними, існувало 87 шкіл, де навчалось 738 учнів: "149 дворян, 151 козаков, духовных – 6, церковно-служителей – 17, помещичьих крестьян – 21, мешан – 102, купцов – 18, казенных крестьян – 34, остальные были дети чиновников, солдат, военных и др." [6, 17]. Ситуацію Міністерство народної освіти Росії намагалось вирішити шляхом впровадження "предварительных правил" від 24 січня 1803 р. за підтримки губернаторів, дворян, поміщиків та священників [6, 1]. Маючи в полтавській єпархії 777 церков, 884 приходи з населенням 337.713 осіб, планувалось заснувати 598 шкіл. Для найму приміщень для них виділили 9.766 "рублей", а для опалення – 11.606 [6, 22].

Була затверджена навчальна програма, за якою учні мали вивчати: "чтение, письмо и первые действия по арифметике", окрім цього вимагалось "наставлять учениковъ въ главныхъ началахъ закона Божія, въ благоправій, въ обязанностяхъ къ государю, начальству и ближнему, и вообще простымъ, яснымъ и состоянію учащихъ соотвѣственнымъ образомъ стараются дать имъ правильное понятие о вещахъ" [6, 2].

Вивчивши буквар ("граматику"), школярі починали освоєння

"часослова"* та "псалтыря"** [6, 10]. Передбачалося навчання і для представників національних меншин, що обирали "православную веру, греко-росийского исповедания": карели, черемиси, мордва, татари, чуваші, вотяки та інші, на "их природном языке" (рідною мовою), поки вони не засвоюють російську [6, 35].

Ефективність засвоєння матеріалу забезпечувалася різними методами. Наприклад, застосовувалася візуалізація абетки, коли придумувалися різні пози для зображення букв: "дьячекъ подбоченится, выпрямится – сталь

* часослов - церковно-службова книга, в якій знаходились псалми, молитви, церковні пісні [9, 2723].

** псалтырь - збірка псалмів - одна із книг "Старого Завіту" [9, 1939].

* Парафія – певна місцевість, всі жителі якої вважаються прихожанами однієї церкви [9, 1906].

Фертъ; подниметь руки вверхъ, – выходитъ Иси, опустить ихъ – это Ща; протянетъ одну руку вверхъ, другую внизъ на откосъ – вотъ и Хъръ; опустить руки, разставитъ ноги – вотъ и Люди" [6, 10]. Так обтяжливе навчання стало цікавою грою. Також застосовувалися примусові методи – тілесні покарання [6, 11]. Окрім побоїв під час навчання існували і так звані "субботники" – "расплата по субботам за лень и шалости в течении недели" [6, 11]. Інколи, з профілактичною метою, сікли і здібного учня, який ще був зобов'язаний подякувати за "науку" [6, 12].

Школи знаходилися при церквах і називалися іменем того свята чи святого, якому присвячувалися місцеві храми: "покровская, успенская, святоникольская и т.д." [6, 6]. "В домах священно-церковно-служителей школ не учреждать, а для сего отводитъ особое дома от светского правительства" [6, 20] – так вирішує церковна влада питання з приміщеннями для парафіяльних училищ.

Встановлювалася відповідна плата за навчання: "За выучку букваря плата была отъ 50 к. до 1 р., а въ Кременчугъ брали 2 р. За обучение часослову отъ 1 до 2 р., а въ Кременчугъ отъ 3 до 4 р. Изучение псалтири ценилось еще дороже: въ большинстве школь брали 2 р., въ Переяславе цена доходила до 4 р., а въ Кременчугъ до 5 р. Цена определялась безъ обозначенія времени, а за выучку, только въ константиноградскомъ уезде плата была годовая, отъ 4 до 5 р." [6, 12]. Осібне місце Кременчука визначається заможністю міщан найбільшого промислового центру Полтавської губернії [11, 130-157]. Інколи вчителі отримували індивідуальну оплату ("десять или пятнадцать рублей и одежда") за вивчення з дітьми граматики, риторики та поезії [6, 10].

Найболючішою проблемою під час організації приходських училищ було питання наявності педагогічних працівників. Для організації учбового процесу було заплановано залучити "единственно пригодный для того классъ – духовенство" [6, 2]. Штат церкви складався із священника, дяка та пономаря*. Цікаво те, що дяк обирався громадою за "добрый глас, умение вести службу благочинно и благолепно" [6, 6]. Якщо він викладав у школі, його називали "пан бакалавр", а при завідуванні навчальним закладом отримував звання "пан – директоръ" [6, 6]. Показові оцінки цих вчителів: О. Левицький про них пише, що це була "нищая, убогая братия, способная на воровство" [3, 286]. В народі в насмішку їх досить часто називали "пиворезами" за схильність до алкогольних напоїв. І навіть таких кадрів катастрофічно не вистачало "всехъ священнослужителей было въ то время въ полтавской епархии 769. Селений, где было по два прихода и более, 232, а селений съ однимъ приходомъ 450. По расчету преосвященного, если соединять и по два селения для устройства одного училища, то необходимо устроить въ губернии 457 школь" [6, 18].

Тому було запропоновано використовувати семінаристів: 6 із філософського класу, 10 із риторики,

призначивши їм оплату за роботу – "студенту богословия 35 рублей, философии – 30, риторики – 25" [6, 19].

Навчання в сільських школах мало сезонний характер "ибо во время полевых работъ священно- и церковно-служители, упражняясь въ земледелии, имеютъ следующие занятия: убирають хлебъ, молотятъ, производятъ починку строений, мочатъ пеньку, сушатъ и обрабатываютъ, возятъ въ городъ продавать и т.п.; исправляютъ должности благочинныхъ депутатов" [6, 20].

Уряд полегшував податковий тягар для вчителів-священників [6, 36], робота в приходських училищах забезпечувала кар'єрне зростання для нижчого духовенства, так дяк міг "выдраться на попа" [6, 11].

Ревізія 1782 р. "прикрепившая всех и каждого к определенному месту жительства и роду занятий," завдала нищівного удару по категорії "мандрованных дьяковъ" [6, 7], що стало однією із головних причин занепаду парафіяльних училищ.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що парафіяльні училища відіграли позитивну роль як "скромные рассадники грамотности и кое-какого образования... были созданы самим ходом культурной жизни страны... под влиянием просветительского движения" [6, 5]. Будь-який проект потребує чіткого планування, економічного обґрунтування та кадрового забезпечення, що не було зроблено стосовно цих початкових закладів.

Робота над статтею ще раз переконала у висновку, що поступальний розвиток будь-якого суспільства неможливий без забезпечення спадковості поколінь, використання здобутків попередників. Завданням науковців є збереження історичної пам'яті, а дійовими заходами на цьому шляху є перевидання найбільш інформаційно-насичених стародруків та інформатизація архівної системи.

1. *Енциклопедія українознавства*. – К., 1995. – Т.3
2. *Лазаревский А. Школы въ XVIII веке // Основа*. – 1862. – май.
3. *Левицький О. Очерки народной жизни въ Малороссіи // Кіевская Старина*. – 1901. – № 10, II, 12.
4. *Багалій Д. Харьковский календарь // Кіевская Старина*. – 1885. – март.
5. *Павловскій И. Ф. Полтава въ начале XIX века. // Кіевская Старина*. – 1902. – № 7 – 8; № 9.
6. *Павловскій И. Ф. Приходскіе школы въ старой Малороссіи и причины ихъ уничтоженія // Кіевская Старина*. – 1904. – № 1.
7. *Нині це Ф. 80 Полтавське губернське правління*. – ПДДА, що налічує 1222 справи за період 1802-1918 рр.
8. *Павловскій И. Ф. Описание архивов Полтавской губернии: Полтавская ученая архивная комиссия, 1915*. – XVI.
9. *Павленков Ф. Энциклопедический словарь*. – 2-е исправленное издание. – С-Петербург, 1905.
10. *Шевченко Тетяна. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверти XVI – середини XVII ст.* – Львів: Свічадо, 2005.
11. *Николайчик Ф. Д. Городъ Кременчугъ. Исторический очерк*. – Петербургъ, 1891.

* дяк, пономар – нижчі церковні служителі [9, 630].